
ZÜRKÂNÎ'YE GÖRE AHRUF-İ SEB' A'NIN DELİL VE FAYDALARI

EVIDENCE AND BENEFITS OF AHRUF-I SEB' A ACCORDING TO ZÜRKÂNÎ

Dr. Öğr. Üyesi Ferit DİNÇER

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

İslâmi İlimler Fakültesi

Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

dincerferit@gmail.com.tr

ORCID ID: 0000-0003-3269-4310

Atıf Gösterme: DİNÇER, Ferit, “Zürkânî’ye Göre Ahruf-İ Seb’ a’nın Delil ve Faydaları”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2022 (11), s.46-64.

Geliş Tarihi:

5 Aralık 2022

Kabul Tarihi:

26 Aralık 2022

©2022 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Yedi harf meselesi, farklı rivayetlerle günümüze intikal edilmiş hadis-i şeriflerde geçen, İslam âlimleri arasında en çok ihtilafa neden olan, birçok âlim tarafından yorumlara tabi tutulan, ancak hakkında hala son söz söylenmeyen bir meseledir. Kıraat ilminde önemli bir yere haiz böyle bir mesele, elbette gündemini muhafaza edebilen konular arasında yer aldığı gibi yedi harften tam da neyin kastedildiği merak konusudur. Bu nedenle bu kısa çalışmada, çağdaş müelliflerden Zürkânî’ye göre yedi harfin delilleri, faydaları ve delillerin yorumları ile ilgili görüşlerini ele alıp incelenecektir. Zira Kur’ân ve kıraat alanındaki çalışma ve eserleriyle son zamanda oldukça ilim camiasına destek veren böyle bir âlimin konu hakkındaki görüşleri, elbette çok önemli ve bir o kadar da yararlıdır. Böylece yedi harfin delilleriyle sağlam bir temele oturtulduğu ve faydaları da net bir şekilde bilindiği zaman, meselenin ne kadar önemli ve ehemmiyete haiz olduğu bilincine katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zürkânî, Kur’ân, Kıraat, Delil, Fayda.

Abstract: The issue of seven letters is an issue that is mentioned in hadith-i sherîfs transmitted to our day with different narrations, causes the most conflict among Islamic scholars, is interpreted by many scholars who are competent and competent in both tafsir and recitation, but the last word is still not said about it. It is natural that such an issue, which has an important place in the science of recitation, is among the topics that can always keep its agenda and freshness, and it is also a matter of curiosity. For this reason, in this short study, as can be understood from the title, the views of the contemporary authors about the proofs and benefits of seven letters according to Zarkani will be discussed and examined. Because the views of such a scholar, who has recently supported the scientific community with his works and works in the field of Qur'an and qiraat, are of course very important and useful. Thus, when the seven letters are placed on a solid foundation with their evidence and their benefits are clearly known, it contributes to the awareness of how important and important the issue is.

Keywords: Qur'an, Hadith, Recitation, Benefit, Zarkani.

Giriş

Yedi harfle ilgili haberlerin bir hayli fazla ve yaygın olmasına, genelde her sınıfta özelde ise kıraat alanı ile alakalı İslam âlimlerinin, bu meselede ileri sürmüş oldukları düşünce ve fikirlerine karşın, *yedi harf*’ten tam da neyin kastedildiği ile ilgili bir fikir ve düşünce birliğine varılamamıştır. Nitekim Kur’ân ilimleriyle ilgili birçok eserdeki malumatlara göre, üzerinde en

çok ihtilaf edilen mesele budur. Aynı kaynakların vermiş olduğu bilgilere dayanarak, Ebû Hatim b. Hibbân (ö. 354/965) bu meselede otuz beş çeşit görüşlerin var olduğunu bildirmiştir. Bazı kaynaklara göre ise bu görüşlerin kırk kadar olduğu da söylenmiştir.¹ Günümüz yazarlarından Abdurrahman Çetin'in tespitine göre ise birbirine benzeyen altmış civarında görüş ortaya çıkmıştır.² Çetin söz konusu bu görüşleri “zayıf ve kuvvetli” olmak üzere iki grupta ele alır ve zayıf görüşler kısmını elli bir maddede kısaca özetleyerek eleştirisini yapar.³ Dolayısıyla bu mesele muğlak bir yapıya sahip meselelerden olduğu için, hiç kimse tatmin ve ikna edici bir çözüm meydana çıkarabilmiş değildir. Bu muğlaklığın ana nedeni ve tatmin edici bir cevabın verilmemesinin gerçeğinde, hadislerde meselenin mahiyeti ve tafsilatlı bir şekilde açıklanmamış olmasından ileri gelmektedir.⁴ Bazı kimselere göre ise bunun nedeni “yedi harf” meselesinin bütün yönlerinden ziyade, bir ya da iki yönüyle değerlendirilmesidir.⁵

Bilindiği gibi, Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinin hikmeti, insanlara kolaylık, hafiflik ve kolaylık sağlamaktır. Allah Resul'ü (s.a.v.), Arap halkın muhtelif lehçelere sahip olduğunu biliyordu, bir kabilenin diğer kabilenin telaffuzu konusunda zorlandığı biliyordu. Bu nedenle Allah Resul'ü (s.a.v.), Allah'a müracaat etmiş, Cenâb-ı Allah da bu müracaatı kabul ederek kullarına kolaylık sağlamıştır. Yine Allah Resul'ünün (s.a.v.) tebliği sonucu İslamiyet bütün Arabistan memleketine yayılınca, Kur'ân'ın yalnız Kureyş lehçesiyle kıraât edilmesi, bazı sorunlara neden olmuştur. Bundan dolayı, Müslüman halka bir sühulet, bir kolaylık olsun diye yedi harf ile Kur'ân'ın kıraât edilmesine izin verilmiştir.⁶

Yedi harf meselesi ile ilgili çağdaş müelliflerden Zürkânî şunları ifade etmiştir:

“Yedi harf konusu, dikkat çekici, şevk verici ve kayda değer bir konu olduğu gibi, aynı zamanda korkutucu ve dikenli bir yol mesabesindedir. Kayda değer ve şevk vericiliği şu şekildedir: Allah'ın kulları için tezahürlerden bir rahmet tezahürü, sadece Arap kabileleri için değil, gerçekten bütün İslam ümmetine mensup, kabile ve halk için Allah Kitabının kolaylaştırılmasıdır. Muhtelif dillere ve farklı özelliklere sahip olmasına karşın, herkes diline ve lehçesine uygun bir şekilde telaffuz edebilmesidir. Yine yedi harf konusunun kayda değerlerinden birisi de yedi harfin birçok düşüncenin adeta meydanı mesabesinde oluşudur.

¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu Risâletu Nâşirün, 1469/2008), 105; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2008), 27-28.

² Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar, 2005), 103.

³ Çetin, *Yedi Harf*, 137.

⁴ Hacı Önen, “Ebu 'Amr ed-Dânî'ye Göre Yedi Harfin Anlamı”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 6/11, (2014), 56-72,

⁵ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM, 2011), 42-50.

⁶ Önen, “Ebu 'Amr ed-Dânî'ye Göre Yedi Harfin”, 60-61.

Zira yedi harf, hakkın zuhur edilmesi, ilim ve irfanın neşvünema bulması gibi harikulade şeylerin oluşmasına neden olmuştur. Yedi harf konusunun korkutucu ve dikenli yolları ise konu ile ilgili o kadar çok söz söylenmiş ki, hakikatin nerede olduğu bilinmez oldu. Öyle ki bazı âlimler, bu konuyu anlamakta zorlandılar ve bundan kaçındılar ve bu müşkül bir mesele olduğunu söylediler. Konu öyle bir hal aldı ki muhakkik âlimlerin büyüklerinden bir cemaat konu ile ilgili eserler ele alıp, telifler meydana getirmeye mecbur kalmışlardır. Bu âlimlerden birisi, hicrî yedinci asırda yaşamış Allame olan ve Ebû Şâme (ö. 665/1267) ismiyle tanınan zattır. Diğer bir âlim ise on dördüncü asırda yaşamış Allame eş-Şeyh Muhammed Bahît (ö. 1354/1935)'tir. Yine bu konuda yapılacak bir hata, İslâm düşmanlarının eline Kur'ân'a yönelik kötü ve haksız eleştirilerin geçmesine neden olmaktadır. Nitekim kendileri misyoner diye adlandırılan bazı kimselere ait ve '*Kur'ân Konuları*' adlı bir kitap elime geçti. Kitabın birinci cildinin konuları arasında 'Kitab-i şerifte (Kurân'da) tahrif var mı?' şeklinde bir bölüm var ve o bölüm içinde, gafil düşünceleri avlayabilmek için birçok asılsız ve batıl fikirler olduğunu gördüm. O fikirler ki, hak ondan uzak ve beridir. 'وَهُمْ أَوْ بِمَا لَمْ يَتَأَلَّوْا / bir şeye giriştiler.'^{7,8}

Yedi harf meselesi, özellikle yedi harften kastın ne olduğu ile ilgili gerek müstakil eserlerle ve gerekse de eserlerin belli bir bölümünde birçok çalışma yapılmıştır. Bu nedenle biz kısa çalışmamızda, bu tür konulara eğilmeyi gerek görmeyerek, yedi harfin delil ve faydalarını, Zürkânî'nin tespiti doğrultusunda inceleyerek ve üzerinde yoğunlaşarak daha yararlı olacağını ümit ederek çalışmamıza başlayacağız.

1. Zürkânî'nin Hayatı ve Eserleri

1. Hayatı

Kesin olmamakla birlikte, miladî 1880'li senelerinde dünyaya geldiği belirtilmektedir Mısır'ın Ğarbiye şehrinde Sante'ye bağlı Ca'feriye köyündendir. Zürkânî nisbesi Munifiye şehrinde Telâ'ya bağlı Zürkân köyünden gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzedip, ilm-i hal bilgileri de aldıktan sonra 1911 yılında el-Ma'hedü'l-Ahmedî'de eğitim-öğretime başladı. Daha sonra Ezher Üniversitesi'ne girdi ve İlahiyat (Usûlüddîn) Fakültesi'nden mezun oldu. 1925 senesinde âlimiyye diploması aldı. 1926 senesinde Ma'hedü'z-Zekâzîk'a ve sonra Ma'hedü Tantâ'ya öğretici olarak tayin edildi. Bir süre imam olarak da görev yaptıktan sonra, önce Ma'hedü'l-Kahire'ye, 1939 senesinde Kur'ân ilimleri ve hadis dersleri vereceği Ezher'in İlahiyat Fakültesi'nde hocalığa getirildi. Zürkânî, 1948 senesinde Kahire şehrinde vefat etti.⁹

⁷ et-Tevbe 9/74.

⁸ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y. 1372), 137-138.

⁹ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, 15. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002), 6/210.

Başta Kur'ân olmak üzere hadis, fıkıh ve kelâm gibi sahalarda kendini yetiştirmesi ile birlikte edebiyat, tarih, felsefe ve sosyoloji ile de alakası vardı. Zürkânî, ulûmü'l-Kur'ân'ı çağdaş bir üslûpla ifade etmeye ve Kur'ân'la ilgili bazı güncel şüphe ve tereddütleri gidermeye çalışmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Müellif, eserlerinde edebî bir üslûp kullanmış, aynı zamanda şiirle de uğraşısı vardır.¹⁰

1. 2. Eserleri

1. 2. 1. *Menâhilü'l-irfân fi'ulûmi'l-Kur'ân*

Ulûmü'l-Kur'ân sahasında son dönemde telif edilmiş en gözde ve meşhur eserler arasındadır. Eserde yüzden fazla kaynağa atıf yapılmış ve bu kaynakların başında da Süyûtî'nin *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'ân*'ı gelmektedir. Ancak müellif, kaynak kullanımı ile ilgili her zaman titiz davrandığı söylenemez. Çünkü bazı yerlerde ikinci derecedeki kaynaklardan faydalandığı halde asıl kaynağı atıf yaptığı görülmektedir.¹¹ *Menâhil*'de ulûmü'l-Kur'ân'ın esas konuları on yedi başlık altında incelenmiş olup en çok yer ayrılan konulardan birisi İ'câzü'l-Kur'ân'dır. Zürkânî, Kur'ân ilimleri alanında Süyûtî ve Zerkeşî gibi âlimlere göre daha az sayıda konuyu ele almakla birlikte çalışmasında, önceki eserlerde müstakil başlık altında incelenmeyen ulûmü'l-Kur'ân'ın anlamı ve tarihi, Kur'ân'ın tercümesi ve üslûbu gibi farklı başlıklara da yer vermiştir. *Menâhilü'l-irfân*'da Kur'ân'la ilgili şüpheler konusu üzerinde genişçe durulması, Cemâleddîn Efgânî ve Muhammed Abduh ekolünün Zürkânî üzerindeki etkisiyle açıklanmaktadır.¹²

Söz konusu eserin birçok baskısı yapılmıştır. Onlardan bazıları şu şekildedir:

1. 2. 2. *el-Menhelü'l-hadis fi'ulûmi'l-hadis* (Kahire: 1366/1947).

1. 2. 3. *Fi'l-Bida'ı ve mevkifi'l-İslâm minhâ*. Ezher'in İlahiyat Fakültesi öğrencileri için hazırlanmış bir çalışmadır.

1. 2. 4. *Fi'd-da' ve ve'l-irşâd*. Zürkânî'nin ayrıca el-Hidayetü'l-İslâmiyye dergisinde makaleleri ve Sefinetü'l-ahbar dergisinde şiirleri yayımlanmıştır.¹³

2. Kur'ân-ı Kerîm'in Yedi Harf Üzere Nazil Olduğuna Dair Deliller

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğuna dair kanıt, ancak Allah Resul'ünden (s.a.v.) sahih bir yolla gelen haberle sabit olabilmektedir. Bunun dışındaki hiçbir haber ve bilgi delil olması mümkün değildir. Bu nedenle Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğuna dair birçok sahih

¹⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 210; Mehmet Suat Mertoğlu, "Zürkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/579-580.

¹¹ Bk. Hâlid b. Osman Ali es-Sebt, *Kitabü Menâhilü'l-irfân li'z-Zürkânî: Dirâse ve takvim* (Dâru İbn Affân li'n-Neşr ve't-Tevzî'), 1/ 91-97.

¹² Mertoğlu, "Zürkânî", 44/579-580.

¹³ Mertoğlu, "Zürkânî", 44/579-580.

haber nakli birçok farklı yollarla gelmiştir. Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğuna dair hadis, büyük bir sahabe topluluğundan rivayet edilmiştir. Bu sahabe topluluğu arasında şu seçkin isimleri saymak mümkündür: Ebû Bekir, Ömer, Osman, İbn Mesud, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Ebû Cehm, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Talha el-Ensârî, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Arkam, Semüre b. Cündüb, Selmân b. Surd, Abdurrahman b. Avf, Amr b. Ebî Seleme, Amr b. As, Muaz b. Cebel, Hişâm b. Hekîm, Enes b. Mâlik, Huzeyfe, Ummü Eyüp. İsmi geçen bu yirmi bir sahabenin her biri, yedi harf hadisini aralarında çok az farklılıklar arz etse de rivayet etmişlerdir.¹⁴

Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), "*Müsnedü'l-kebîr*" adlı eserinde şu şekilde bir rivayette bulunmuştur:

2. 1. Hz. Osmân (ö. 35/656), minberin üzerindeyken şunları söylemiştir: "Allah'ı hatırlatarak,

Allah Resul'ünden (s.a.v.) 'Kur'ân, tamamı kâfi ve şâfi olan yedi harf üzerine nazil olmuştur' şeklinde duyan bir adam var mı? Hz. Osman ayağa kalkınca onunla beraber o kadar sahabe de ayağa kalktı ki, sayıları bilinemedi. Ayağa kalkan bu sahabe topluluğu hep bir ağızdan, şehadet ederiz ki Allah Resul'ü (s.a.v.), 'Kur'ân, tamamı kâfi ve şâfi olan yedi harf üzerine nazil olmuştur' demiştir. Sonra Hz. Osman da 'Ben de bunlarla birlikte şehadet ederim' demiştir."¹⁵

Zürkânî, yukarıdaki hadisi şu şekilde yoruma tabi tutmuştur. Yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bu şekildeki bir topluluğun şehadetleri olmalı ki, İmam Ebû Ubeyd b. Sellâm (ö. 224/838), yukarıdaki hadisi mütevatir saymıştır. Ancak bilinmesi gereken nokta, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluk şartı, rivayet zincirinin her tabakasında bulunması gerekmektedir. Fakat bu şart, her ne kadar sahabe tabakasında oluşmuş ise bize göre sonraki tabakalarda meydana gelmemiştir.¹⁶

Burada Müellif'in, "Fakat bu şart, her ne kadar sahabe tabakasında oluşmuş ise bize göre sonraki tabakalarda meydana gelmemiştir." şeklindeki tespitlerini kabul etmek mümkün gibi görünmemektedir. Zira malumdur ki, bu şekildeki rivayetler isnad yoluyla Sahabeden musanniflere, sünnette güvenilir olan bazı kitapların sahiplerine ve bazı tefsirlere kadar gelmiştir. Hatta bu rivayetlerden bazıları birçok tarikten gelmiştir. Bu nedenle Sahabeden sonra tevatür şartı yok oldu demek pek de isabetli olmasa gerektir. Belki Sahabeden sonra gelen isnad ve rivayetler, onların döneminden daha fazla kişiler tarafından nakledilmiştir. Bu gerçek gizli değil, herkesin fazlaca incelemeye ve teemmül etmeye gerek görmeden bilmesi gerekli bir

¹⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 139; ayrıca bk. Süyûtî *İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 104.

¹⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 139.

¹⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 139.

durudur. Yirmi Sahabeden fazla bu tür hadisleri rivayet etmiş, her bir Sahabeden de birçok tabii rivayet etmiş ve bu minval üzere devam etmiştir. Nitekim Ebû Ubeyd, yedi harfle ilgili hadisleri serdettikten sonra: “Yedi harf ile ilgili bu hadislerin tümü mütevatir olmuştur.” diyerek, bu konuya açıklık getirmiştir.¹⁷

Yukarıdaki hadise benzer bir gurup hadisi aşağıya alacağız:

2. 2. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) Sahih adlı eserlerinde İbn Abbâs’ın (ö. 68/687-88) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir:

Allah Resulü şunları buyurmuştur: “Cibrîl, Kur’ân’ı birkaç harf üzere bana okuttu. Ondan daha fazla harf üzere okumamı istedim. O da artırdı. Bu durum yedi harfe çıkana kadar devam etti.”¹⁸ Müslim eserinde şunu da eklemiştir: “İbn Şihâb (ö. 124/742), bana ulaştığına göre, bu yedi harf, tek bir işte olur. Helal ve haramda değişmeyecektir.”¹⁹ demiştir.

2. 3. Hz. Ömer (ö. 73/693), Hişam b. Hâkim (ö. 15/636’dan sonra) ile aralarında geçen ve kıraâtle ilgili olan hikâyede şunları söylemiştir: “Allah Resul’ü (s.a.v.) hayatta ve aramızda olduğu halde, Hişam b. Hâkim Furkan sûresinden ayetler okuduğunu duydum. Onun bu kıraâtine kulak verdim. Ancak o, Allah Resul’ünün(s.a.v.) bana okuttuğu harflerden farklı bir harfle kıraât ediyordu. Neredeyse namazda onun boğazından tutacaktım. Ancak namazı bitirip selam verinceye kadar dayandım. Selamdan hemen sonra, elbisesinden tuttuğum gibi, ona ‘bu şekildeki kıraâti kim sana öğretti’ dedim. ‘Allah Resul’ü (s.a.v.) bana öğretti’ dedi. Ona ‘yalan söylüyorsun. Allah’a yemin ederim bu okuduğunu Allah Resulü (s.a.v.) bana da öğretti’ dedim. Sonra elbisesini bıraktım ve onu Peygamber’e götürdüm. Dedim ki: ‘Ey Allah’ın Resul’ü (s.a.v.)! Bu şahıs, Furkan sûresindeki ayetleri senin bana öğrettiğin harflerin dışındaki harflerle okuduğunu işitdim. Sen bana bana Furkan sûresini okumuş ve öğretmişim.’ Allah Resul’ü (s.a.v.) şöyle buyurdular: ‘Ey Ömer onu bırak ve oku! Ey Hişam.’ O daha önce duymadığım bir kıraâtle okudu. Allah Resul’ü (s.a.v.): ‘Böyle nazil oldu dedi.’ Sonra Allah Resul’ü (s.a.v.): ‘Oku! Ey Ömer’ dedi. Allah Resul’ünün (s.a.v.) bana okumuş olduğu kıraâtle okudum. Resulullah: ‘böyle nazil oldu’ dedi. Daha sonra Allah Resulü (s.a.v.) şunalar buyurdular: ‘Bu Kur’ân yedi harf üzere nazil oldu, ondan kolay olanıyla okuyun’.”²⁰

Bu hadise dayanarak denilebilir ki, kıraâtler icthâdî değil, tevkifidirler. Çünkü her iki sahabe de Kur’ân’ı Hz. Peygamberden öğrenmişler ve Hz. Peygamber ikisinin kıraâtini de

¹⁷ Sebt, *Kitabü Menâhilü'l-irfân*, 359.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhîh* (Şahîh-i Buhârî) (Beyrut & Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1463/2002), Fedailü'l-Kur'ân-5", Hadis no: 4991, s. 1276; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, thk. Nazar b. Muhammed el-Fârûabî Ebû Katîbe (Dimaşk: Dârü't-Tayyibe, 1427/2006), “Salatu'l-Misafiri-48”, hadis no: 819, s. 366.

¹⁹ Müslim, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, “Salatu'l-Misafiri-48”, hadis no: 819, s. 366.

²⁰ Buhârî. *el-Câmi 'u's-şâhîh*, “Fedailü'l-Kur'ân-5”, Hadis no: 4992, s. 1276; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 139-140.

doğru bulmuş ve doğru kabul etmiştir. Yine aşağıdaki hadis hem yedi harfe hem de kıraâtlerin ictihadî olmadığına bir kanıttır:

2. 4. Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) şunları söylemiştir: Allah Resulü, bana bir sûreyi okutmuştu.

Ben mescidde oturuyorken bir adamın o sûreyi okuduğumdan farklı okuduğunu duydum. Ona "Bu sûreyi sana kim öğretti?" dedim. "Allah Resul'ü (s.a.v.)" diye cevap verdi. "Benden ayrılma Allah Resul'ü (s.a.v.)'ne gideceğiz." dedim ve onu Allah Resul'üne (s.a.v.) götürdüm. "Ey Allah'ın Resul'ü (s.a.v.)! Bu adam, bana öğrettiğin sûreyi başka şekilde okuyor." dedim. Hz. Peygamber "Ey Übey oku!" diye buyurdu. Bende okudum. Hz. Peygamber, "Güzel okudun" diye cevap verdiler. Sonra getirdiğim adama "Oku" dedi. O da benim okuduğumdan farklı okudu. Ona da "Güzel okudun." buyurdular ve devamla: "Ey Übey! Kur'ân yedi harf üzere nazil olmuştur. Hepsi de şâfi ve kâfidir."²¹

2. 5. Übey b. Ka'b'tan başka rivayette ise şunalar aktarılmıştır:

Ben mescidde oturuyorken bir adam geldi ve namazda okuduğu kıraâtini beğenmeyerek ihtirazda bulundum. Sonra başka bir adam gelip, aynı şekilde Kur'ân'ı kıraât etti. Onları alıp Allah Resul'ü (s.a.v.)'ne getirdim ve "Ey Allah'ın Resul'ü! (s.a.v.) bu adam namazda okudu, kendisine ihtirazda bulundum. Sonra diğer adam geldi ve bunun aynısını okudu." dedim. Allah Resul'ü (s.a.v.) okumalarını emretti ve onlarda okudular. Allah Resul'ü (s.a.v.) her ikisinin okumalarını da güzel bularak, takrir etti. O zaman içime, yalancılık gibi kötü bir düşünce doğdu. Canım sıkıldı ve rahatsız oldum. Allah Resul'ü (s.a.v.), bendeki bu durumu sezince, eliyle göğsüme vurdu. Birden bedenimden terler aktı ve korkudan sanki Yüce Allah'ı görüyormuşum, O'na bakıyormuşum gibi bir hal benden peyda oldu. Sonra Allah Resul'ü (s.a.v.), "Ey Übey! Bana Kur'ân'ı bir harf üzere okumam istendi. Ben ümmetim için kolaylık olsun diye müracaatta bulundum ve iki harf üzere okumama müsaade edildi. Yine müracaatta bulundum ve üç harf üzere... yedi harf üzere okumama izin verildi. Her müracaat etmende ve istediğin her seferde isteğin olacaktır. İki defa Allah'ım! Ümmetimi affeyle dedim ve üçüncüsünü, bana rağbet (benden yardım dileyecek) edecek ve İbrahim (a.s.) de dâhil bütün halka bıraktım."²²

Zürkânî, Übey b. Ka'b'ın "O zaman içime, yalancılık gibi kötü bir düşünce doğdu." şeklindeki sözlerini şöyle yorumlamıştır: "Bil ki, Übey b. Ka'b'ın sözlerinin anlamı şudur: her iki şahsın okudukları pasaj da Taberî'nin tespitiyle Nahl sûresinden olmasına ve farklı kıraâtlerle okumalarına rağmen, Allah Resul'ü (s.a.v.) onların bu kıraâtlerini güzel bularak

²¹ Müslim, *el-Câmi' u's-şahîh*, "Salatu'l-Misafiri-48", hadis no: 820, s. 366; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî* (Beyrut: y.y. ts.), "iftitah37", 940, 2:123; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 140.

²² Müslim, *el-Câmi' u's-şahîh*, "Salatu'l-Misafiri", (No: 820), 366; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 140-141.

takrir etmesini gören Übey b. Ka‘b’in kalbine Şeytan tarafından yalanlama vesvesesi verilerek, sarsıcı bir duruma getirdi. Onun kalbinde o an geçen sezgi, kıraâte vaki bulunan bu şekildeki bir ihtilafın Allah’tan gelene ters düşmesi idi. Yani Allah katından gelen bir Kitap olan Kur’ân’da böyle bir ihtilafın olmaması gerektiği düşünüyordu. Ancak bu sezgi kötü bir sezgi ve düşüncelerden olduğu gibi, sahibine herhangi bir günah da yüklemiyordu. Akideye de zarar vermiyor ve daimî değil geçici bir şeydi. Nitekim Allah’ın kullarına bir rahmeti olarak vicdanlarında, gönüllerinde geçen kuşku ve vehimlerden dolayı onları sorumlu tutmamaktadır. Ancak insanlar kalplerinde geçeni gönlünü ve sinisini açarak, eyleme geçirdiği zaman sorumlu tutacaktır. Bu nedenlerden dolayı Übey b. Ka‘b’in gönlünden geçenler, akidesine bir zarar vermediği, imanına bir hanel getirmediği gibi, onun derecesini de alçaltmamaktadır. Diğer taraftan Allah Resul’ü (s.a.v.) hemen onun göğsüne vurarak, onu bu durumdan uzaklaştırmak istemiş ve onu doğru olana irşat etmiştir.”²³

Müellif sözlerine şu şekilde devam etmektedir: “Hangi insan, içine doğan kuşku, sezgi ve düşüncelerine hâkim olabilir ve bunlardan kurtulabilir ki? Bir mümin için Önemli ve gerekli olan, şer‘î öğretileri ve ilim silahıyla bu tür kuruntu ve sezgilere karşı savaşmak ve bu gibi kötü düşüncelere teslim olmamaktır. Nasıl ki Allah Resul’ü (s.a.v.), Übey b. Ka‘b’in göğsüne dokunarak, onu bu tür meşguliyetten uzak durmasını sağlamış, Kur’ân’ın farklı okunması, ümmetine kolaylık olsun diye yedi harf üzere nazil olduğundan dolayı olduğunu bildirmiş ve bundan da başarılı olmuşsa. Nitekim Übey b. Ka‘b’in kendisi de bu durumu itiraf ederek; ‘...eliyle göğsüme vurdu. Birden bedenimden terler aktı ve korkudan sanki Yüce Allah’ı görüyormuşum, O’na bakıyormuşum gibi bir hal benden peyda oldu.’ demiştir. İşte bizlerde bu konularda birbirimize destek olmalıyız. Bazı insanların tökezleyip düşmesine neden olan bu tür sezgi ve kuruntulardan ancak, yardımlaşarak başarılı olur ve şeytanın vesveselerinden kurtulabiliriz.”²⁴

Diğer taraftan Übey b. Ka‘b’in, kıraât ile ilgili bu denli mücadelesi, Kur’ân’ın yedi harf üzere nazil olduğunu bilmesinden önce idi. Dolayısıyla o, bu konuda mazur sayılmaktadır. Çünkü bunu öğrenip, kalbi mutmain olduktan sonra, bildikleriyle amel etmiş, bu konuda başvurulacak ve kendisine danışılacak biri olmuş, Kur’ân’ın rivayetleri muhtelif olmasına karşın o, önemli bir önder ve Kur’ân hakkında ilk danışılacak şahsiyetler arasında yer almıştır. Daha sonra zikredeceğimiz ve kendisine isnad edilen iki hadiste de müşahade edileceği gibi, Kur’ân ilimlerinin ravilerinden olmuştur.

²³ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 141.

²⁴ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 141-142.

2. 6. Müslim'in Übey b. Ka'b'tan rivayet ettiği bir hadiste Übey dedi ki: "Allah Resul'ü (s.a.v.), Benî Ğifâr Kuyusu (gölet) başında olduğu halde Cibrîl (a.s.) ona gelerek şunları söyledi: 'Allah, ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzerine okutmanı emrediyor.' Allah Resul'ü (s.a.v.), 'Allah'tan af ve mağfiretini dilerim. Ancak ümmetim buna güç yetiremezler' dedi. Cibrîl (a.s.) ikinci defa gelerek, 'Allah, ümmetine Kur'ân'ı iki harf üzerine okutmanı emrediyor.' Allah Resul'ü (s.a.v.), tekrar 'Allah'tan af ve mağfiretini dilerim. Ancak ümmetim buna güç yetiremezler' dedi. Cibrîl (a.s.) üçüncü defa gelerek, 'Allah, ümmetine Kur'ân'ı üç harf üzerine okutmanı emrediyor.' Allah Resulü (s.a.v.), tekrar 'Allah'tan af ve mağfiretini dilerim. Ancak ümmetim buna güç yetiremezler' dedi. Cibrîl (a.s.) dördüncü defa gelerek, 'Allah, ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzerine okutmanı emrediyor ve bu yedi harften hangisi ile okular okusunlar doğruyu bulmuş olacaklar.' dedi."²⁵

2. 7. Tirmizî(ö. 279/892) de Übey b. Ka'b'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Resul'ü (s.a.v.), Merve taşlıkları yanında Cibrîl (a.s.)'e rastladı ve 'Ben okuma-yazma bilmeyen bir ümmete gönderildim. İçlerinde fanî ihtiyar, yaşlı büyükler, cariye, çocuk ve hayatında hiçbir kitap okumayan adam bulunmaktadır.' dedi. Cibrîl (a.s.), 'onlara Kur'ân'ı yedi harf üzere okumalarını emret.' dedi."²⁶

2. 8. Âmr b. As'ın (ö. 43/664) dediğine göre, bir gün adamın biri Kur'ân'dan ayetler okumuş, Âmr kendisine "okuduğun ayetler şöyle şöyle olmalıdır." demiş ve konuyu Allah Resul'üne (s.a.v.) anlatmıştır. Allah Resul'ü (s.a.v.) ise şunları buyurmuştur. "Gerçekten bu Kur'ân yedi harf üzere inmiştir. Bu yedi harften hangisiyle okursanız isabet etmiş olursunuz. Öyle ise şek ve şüpheye düşmeyiniz, birbirinizle mücadele etmeyiniz."²⁷

2. 9. Hâkim (ö. 405/1014) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) İbn Mesud (ö. 32/652-53)'dan şu hadisi rivayet etmişler: "Allah Resul'ü (s.a.v.) bana, Al-i Hamim'den (Hamim ailesinden, Hamimlerden) bir sûre okuttu ve ben mescide gittim. Orada bulunan bir adama 'bu sûreyi oku' dedim ve o da okudu. Ancak benim okuduğumdan farklı okudu ve Allah Resul'ünün (s.a.v.) kendisine bu şekilde okuttuğunu söyledi. O adamı alıp Allah Resul'üne (s.a.v.) götürdüm ve durumu anlattık. Allah Resul'ünün (s.a.v.) yüzünün rengi değişti ve şunları söyledi 'Sizden öncekileri helak eden, ancak aralarındaki ihtilaf olmuştur.' Sonra Hz. Ali'ye (ö. 40/661) gizli bir şeyler söyledi. Hz. Ali ise şunları söyledi 'Allah Resul'ü (s.a.v.), her birinizin bildiği şekliyle

²⁵ Müslim, *el-Câmi 'u-ş-şahîh*, "Salatu'l-Misafiri", (No: 821), 367; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 142-143.

²⁶ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi 'u-Kebîr*, thk. Beşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996), "fedâilu'l-Kur'ân", Hadis no: 2944, 5/60; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 143.

²⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999), hadis no: 17821, 29/355; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Müsnedü 'ş-şahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'* (Şahîhu İbn Hibbân, es-Sünen, et-Teķâsîm ve'l-envâ'), thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru'l-Mearif, ts.), 277.

kıraât etmesini emrediyor.’ bizler de oradan ayrıldık ve her birimiz arkadaşının okumadığı harflerle okuduk.”²⁸

2. 10. Buhârî’nin yine İbn Mesud’dan (ö. 32/652-53) rivayet etmiş olduğu şöyle bir hadis vardır: “Adam’ın biri şunları ifade etmiştir, ‘bir kişi bir ayetin tilavetini işitdim. Oysa Allah Resul’ü (s.a.v.) bu şekilde tilavet etmiyordu. O adamın elinden tuttuğum gibi Hz. Peygamber’e götürdüm (durumu kendisine anlatım)’. Allah Resul’ü (s.a.v.) ‘okuyun her ikiniz de Muhsin’dir (iyilik üzerindedir).’ buyurdular.” Bu hadisin ravilerinden biri olan Şu‘be(ö. 160/776), ilmimin en yücesi, Allah Resul’ünün (s.a.v.) şu fermanıdır: “Gerçekten sizden öncekiler, ihtilafa düştüler ve helak oldular.”²⁹

2. 11. Taberî (ö. 310/923) ile Taberânî (ö. 360/971) Zeyd b. Arkam (ö. 68/688)’den şöyle dediğini rivayet etmişler: “Bir adam Allah Resul’ü (s.a.v.) gelerek, ‘aynı sûreyi İbn Mesud, Zeyd b. Sabit (ö. 45/665 [?]) ve Übey b. Ka‘b bana okuttu ve her üçünün kıraâtı da farklı farklı idi. Hangisinin kıraâtıyla okumam gerekmektedir.’ dedi. Allah Resulü (s.a.v.), Hz. Ali yanında olduğu halde bir an duraksadı, sonra Hz. Ali, ‘sizlerden herkes bildiği şekilde okusun. Çünkü bunların hepsi de güzeldir, hoştur.’ dedi.”³⁰

2. 12. Taberî İbn Cerîr, Ebû Hureyre’den (ö. 58/678) gelen şu hadisi rivayet etmiştir: “Bu Kur’ân yedi harf üzere inmiştir. Okuyunuz sıkıntı yok. Ancak rahmet ayeti azapla, azap ayeti rahmetle sonlandırmayın.”³¹

3. Ahruf-u Seb‘a’nın Faydaları

Yukarıda serdedilen hadislerden de anlaşılacağı gibi Kur’ân’ın yedi harf üzere nazil olmasının birçok hikmet ve faydası vardır. Bu faydalardan birkaçı, Müellif Zürkân’ın tespitine göre şu şekildedir:

3. 1. İslâm Ümmetine Kolaylık Sağlamak

Kur’ân’ın yedi harf üzere nazil olmasının birinci faydası, genelde İslâm ümmeti özelde ise nazil olduğu ilk andan itibaren Kur’ân ile birebir muhatap olan Arap milleti için bir kolaylık ve rahatlık olmasıdır. Zira Arap milleti birçok kabileden oluşuyordu ve bu kabileler aynı millete, Arap milletine mensup olmalarına ve dil üst kimliklerini Arap dili oluşturmalarına rağmen, dil ve lehçe olarak aralarında farklılıklar bulunur, her kabilenin kendine has ve özel hitap kelimeleri bulunurdu. Şayet Kur’ân yedi değil, bir harf üzere nazil olmuş olsaydı, her kabile için de zorluklar meydana çıkar ve bu kabileler Kur’ân’ı okumada zorlanırdı. Müellif

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḥîhayn*, thk. Abdurrahman el-Mer‘aşli (Beirut: Dâru’l-Marife, ts.), 1/553-554.

²⁹ Buhârî. *el-Câmi’u’s-Şaḥîh*, “Fedailü’l-Kur’ân-5”, Hadis no: 4992, s. 1276; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 144.

³⁰ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 144.

³¹ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 144.

devamla şunları ifade eder: “Nitekim Mısır’ın genel dili bizleri her ne kadar ortak bir dilde topluyorsa ve Mısır vatani bizleri bir bölgede bir araya getiriyorsa da Kahireli olan birimiz, Asûyüt’lü olan birisinin lehçesiyle konuşmakta zorlanıyor.”³²

Yedi harfin faydalarından birisinin kolaylaştırmak olduğunu yukarıda geçen Allah Resul’ünün (s.a.v.) hadislerinde “...tekrar tekrar müracaatta bulundum ki ümmetim için kolaylık versin.”, “... Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim. Ancak ümmetim buna (tek harfe) güç yetiremezler.” ve “Ben okuma-yazma bilmeyen bir ümmete gönderildim. İçlerinde fanî ihtiyar, yaşlı büyükler, cariyeye, çocuk ve hayatında hiçbir kitap okumayan adam bulunmaktadır.” şeklinde geçen ifadelerinde de bariz bir biçimde anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) şöyle bir ifadede bulunmuştur; “...ancak yedi harf üzere varit olmasının sebebi, bu ümmet için hafiflemek, kolaylaştırmaktır. Bu ise ümmete bir şeref, rahmet ve fazileti nedeniyle bir özelliktir. Ayrıca Hakk’ın habibi ve halkın en faziletli olan bu ümmetin Peygamberinin isteğine icabetten, kolay ve rahat olsun diye böyle nazil olmuştur. Nitekim Cibrîl (a.s.) ona gelerek, ‘Allah, ümmetine Kur’ân’ı bir harf üzerine okutmanı emrediyor.’ Allah Resul’ü (s.a.v.), ‘Allah’tan af ve mağfiretini dilerim. Ancak ümmetim buna güç yetiremezler’ dedi. Allah Resul’ü (s.a.v.), yedi harfe kadar müsaade alıncaya kadar, durmadan bu şekildeki isteğine devam etti.”³³

İbnü’l-Cezerî devamla şunları söylemiştir: “...sabit olduğu gibi, Kur’ân yedi kapıdan yedi harf üzere nazil oldu. Ancak ondan önceki kitap tek bir kapıdan ve tek bir harf üzere nazil oluyordu. Bunun nedeni ise önceki Peygamberler (a.s.) sadece kendi kavimlerine elçi olarak gönderiliyorken, Hz. Muhammed (s.a.v.) ise siyahi-beyazı, Arabi-Acemi ile bütün halka gönderilmiştir. Kur’ân’ın dilleri ile nazil olduğu Arapların lehçeleri farklı, dilleri değişikti. Bu nedenle bunlardan birisi, diğer dili konuşması veya farklı harfi okuması konusunda zorlanır. Hatta bazen bunun eğitimini alsa dahi yine yapamaz. Bilhassa bu kişi yaşlı, kadın veya hayatında hiçbir kitap okumamış birisi olursa. Şayet bunlar dillerinden başka dile yönlendirilirse, güç yetiremeyecekleri tekellüf ve zorlama olur. Bu ise caiz olmayan bir şeydir.”³⁴

3. 2. İslâm Ümmetini Tek Bir Dil Etrafında Toplamak

Kur’ân’ın yedi harf üzere nazil olmasının birinci faydası, hiç şüphesiz en kapsamlı ve en makul olan faydadır. Ancak bundan başka faydalarda vardır. Bu faydalardan birisi de yeni yeni

³² Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 145.

³³ Ebu'l-Hayır Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî ed-Dimaşkı, *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debba' (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/22.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 22-23; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 145-146.

teşekkül edilmeye başlayan İslam ümmetinin birlik ve beraberliğine katkı sağlayacak bir dil etrafında tutabilmektir. Bu tek dil ise hac mevsimlerinde Mekke şehrine ve Arapların meşhur pazar ve panayırlarına gidip gelen kabilelerin dillerinden seçilerek bir araya getirilen Kureyş dilidir. Kureyşiler, her taraftan memleketlerine gelen kabilelerden, hoşlarına giden ve beğendikleri lafızları alır, Arap muhitinde kabul gören ve adeta diğer kabilelerin dillerin bir önder ve imam konumunda olan kendi dillerine uydurarak, adapte ediyorlardı. Aynen bu siyaset ve minval üzere Kur'ân da dilediği Arap kabilelerin lafızlarını seçmiş ve yedi harf üzere nazil olmuştur. Bu nedenlerledir ki, Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle nazil olduğunu söylemek doğru olur. Çünkü Kureyş lehçesi bu anlamıyla bütün Arap lehçelerini temsil etmektedir. Bu ise Allah'ın yüce bir hikmetidir. Zira ilk defa bir araya gelmeye ve kalkınmaya başlayan ümmet için, dil birliği önemli bir yere haizdir.³⁵

Yukarıda geçen ve Zürkânî'ye ait “Bu nedenlerledir ki, Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle nazil olduğunu söylemek doğru olur. Çünkü Kureyş lehçesi bu anlamıyla bütün Arap lehçelerini temsil etmektedir.” şeklindeki sözlerinin kabul edilmesi mümkün görünmemektedir. Zira bu şekildeki sözler, birçok nakil ve delillere muhaliftir. Nitekim İbnü'l-Cezerî, Kur'ân'ın nazil olduğu dilin tespitinde birçok farklı görüşler zikrettikten sonra “Biz Kur'ân'ın, fasih Arap lehçelerinden yedi lehçe üzere nazil olduğunu söylüyoruz.” diye ifade etmiştir. Bazı şeyhlerimiz (hocalarımız), Kur'ân'ın tamamı Kureyş lehçesiyle nazil olduğunu söylemişler. Ancak bunların sözlerinden kasıt, fesahat sahibi birkaç kabile demektir.”³⁶

Kureyş kabilesi, dil açısından Arapların en fasihi olduğuna hiç kimse ihtiraz edemez. Yukarıda da değindiği gibi Kureyşiler, farklı yerler ve memleketlerden, gerek hac ibadetini eda etmek için Mekke şehrine, gerekse de Mekke civarındaki Ukaz, Micenne, Zü'l-Mecâz gibi panayırlara gelen kabilelerin konuşma ve şiirlerinden duydukları kelime ve lafızları adeta bir laboratuvar ortamında tahlil etmeye tabi tutardı. Beğendikleri ve hoşlarına gittikleri kendi öz dillerine uyarlayarak kullanıyorlardı. Ancak Kureyş lehçesi bu anlamıyla dahi olsa, Kur'ân'ın bütünü Kureyş lehçesiyle nazil olduğunu söylemek zor olsa gerek. Çünkü Kur'ân'ı ve lehçelerini en iyi bilen sahabeler bile bazen Kur'ân'daki kelimeleri bilememişlerdir. Mesela Abese sûresinin 31. ayetinde geçen “أَبَّ” kelimesinde Hz. Ömer (r.a.) bile bir an tereddüt etmiş ve kelimenin ne anlama geldiğini öğrenmeye çalışmıştır. Yine Tercümanu'l-Kur'ân namıyla meşhur İbn Abbâs, iki Arap'ın gelip bir kuyu ile ilgili mücadeleleri sırasında biri diğerine “لَأَنَّ

³⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 146-147.

³⁶ Sebt, *Kitabü Menâhilü'l-'irfân*, 357-358.

فَطَّرْتُهَا/onu ben kazdım, yaptım” diyene kadar, Fâtır sûresinin 1. ayetinde geçen “فَطَّرُ” kelimesinin anlamını tam bilememiştir.³⁷

Müellif’in yukarıdaki iddialarına muhalif bir delil ise şudur: İbn Abbâs gibi bazı sahabeler ve tabiiilerden birçok kişi, Kur’ân’ın nazil olduğu lehçeleri isimleriyle beraber sınırlandırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bunların bu şekildeki çalışmaları da gösteriyor ki, Kur’ân yedi harf üzere nazil olmuştur. Diğer taraftan birçok eser ve telifler, Kur’ân’da Kureyş leçesi dışında kelimelerin olduğunu bildirmiştir. Dahası yukarıda bahsedilen kolaylık ve rahatlık ancak birden çok harflerle mümkün olan bir durumdur.³⁸

Kur’ân Kureyş lehçesiyle nazil olduğunu bildiren haber, ya genel itibariyle böyle olduğundan dolayı söylenmiş ya da Kur’ân’ın ilk nazil olduğu zaman itibariyle söylenmiştir. Çünkü Kur’ân, ilk nazil olduğu zamandan yedi harf ruhsatı verilene kadar ki bu, Medine dönemine denk gelir, Kureyş leçesi üzerine nazil olduğu söylenmiştir. Nitekim Kurtubî (ö. 671/1273) konu ile ilgili şu malumatları vermiştir: “Hz. Osman’ın ‘Kur’ân yedi harf üzere nazil olmuştur.’ şeklindeki sözü, Kur’ân’ın çoğu böyle inmiştir amaçlamaktadır. Yoksa Kur’ân’ın bütünü bu şekilde (Kureyş lehçesiyle) nazil olmuştur diye kesin bir delil bulunmamaktadır. Zira Kur’ân’ın içinde Kureyş lehçesine muhalif birçok harf ve kelimeler mevcuttur. Nitekim Yüce Allah, “لَا جَعَلْنَاهُ فُرُءًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ”/İyice anlayasınız diye Kuran’ı Arapça okunan bir Kitap kılmışızdır.”³⁹ buyurarak, Kur’ân’ın Kureyş diliyle değil, Arap diliyle indirdiğini bildirmiştir. Yani bu ayeti kerime açık bir şekilde Kur’ân’ın bütün Arap kabilelerin diliyle nazil olmuştur. Hiç kimse, ayette geçen ‘عَرَبِيًّا’ kelimesinden, Kahtan değil Adnan kabilesi veya Mudar değil Rabia kabilesi kastedilmiş diye iddiada bulunamaz ise aynı şekilde Kureyş kabilesi kastedilmiş şeklinde bir iddiada da bulunamaz. Çünkü ‘Arap’ kelimesi bütün Arap kabilelerine şamil olan bir kelimedir (bütün Arap kabilelerini kapsar).⁴⁰

Yine Kurtubî, İbn Abdülber’den (ö. 463/1071) şu sözlerini nakletmiştir: “Kur’ân Kureyş lehçesiyle nazil olmuştur diyenlerin bu sözleri, benim kanaatimce Kur’ân’ın çoğu böyledir demek istemişlerdir. Zira sahih kıraâtlerde hemzenin tahkik ile kıraâti mevcuttur. Oysa Kureyşiler hemzeyi tahkik ile okumazlar.”⁴¹

3. 3. Herhangi Bir Hükmü Açıklamak

³⁷ Sebt, *Kitabü Menâhilü'l-irfân*, 358-359.

³⁸ Sebt, *Kitabü Menâhilü'l-irfân*, 359.

³⁹ ez-Zührüf 43/3.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki & Muhammed Rıdvan Ârkasus (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1427/2006), 19/5-6.

⁴¹ Sebt, *Kitabü Menâhilü'l-irfân*, 361.

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olmasının faydalarında birisi de tam anlaşılır bir şekilde bulunun bir hükmü vuduha, açığa çıkarmaktır ve beyan etmektir. Bu şekildeki faydalara Kur'ân'ın birçok ayetlerinde mevcuttur. Ancak bir örnek amacıyla birkaç ayetle yetineceğiz.

O ayetlerden birisi şu şekildedir “وَأِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَهُوَ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا” buradaki ayeti Sa'd b. Ebî Vakkâs: “وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمَّ” şeklinde okumuş ve “مِنْ أُمَّ” lafzını, ayete eklemiştir. Böylece ayette geçen ve kardeşlik anlamına gelen “أَخٌ أَوْ أُخْتٌ” den gaye, anne-baba bir değil, sadece anne bir veya baba bir erkek ve kız kardeşdir. Dolayısıyla buradaki farklı kıraât bu şekildeki müphemî gidermiş ve ayetten istenilen amaç açığa çıkarılmış oldu.⁴²

Buna benzer kâsem (yemin) kefareti bildiren Mâide 89. ayet şu şekilde iken: “فَكَفَّارَتُهُ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ”⁴³. Başka bir kıraâtte “إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ” şeklinde gelmiş ve ayete “مُؤْمِنَةٌ” kelimesi eklenmiştir. Böylece yemin kefareti özgürlüğüne kavuşturulması gereken köle herhangi köle değil, belki mümin olan köledir.⁴³

Yemin kefareti kölenin mümin olma şartı İmam Şafîî görüşüdür. Hanefî görüşüne göre ise sadece katl (öldürme) kefareti bu şart aranacaktır.⁴⁴

3. 4. İki Farklı Hükümün Arasını Bulmak

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olmasının faydalarında birisi de bir ayetten farklı iki kıraât nedeniyle iki hüküm arasını bulmaktır. Daha doğrusu iki farklı kıraâtle iki farklı hüküm ayetten istinbat etmektir. Bu tür ayetlerin çok olduğuna karşın biz burada bir örnekler yetineceğiz.

Meselâ, Bakara sûresinin 222. ayetinde geçen “فَاعْتَرَلُوا نِسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ”⁴⁴ son kelime olan “يَطْهَرْنَ” hem ayette geçtiği gibi tahfif ile yani şeddetsiz ile hem de “يَطْهَرْنَ” şeklinde şeddelli kıraât edilmiştir. Hiç şüphesiz şeddelli gelen sığa mübalağaya delalet etmektedir. Çünkü mebnanın (yapının) fazlalığı mananın fazlalığına delalet eder diye meşhur bir sözün olduğu herkesin malumudur. Dolayısıyla ayetteki fiil şeddelli bir şekilde kıraât edildiği zaman, bayanların temizliğe daha fazla özen göstermeleri gerekmektedir. Ancak fiil tahfif ile kıraât edildiğinde ise böyle bir mübalağa bulunmamaktadır. Her iki kıraât, farklı iki hükmü intaç etmektedir (meydana getirmektedir). Birinci kıraâte göre (tahfif kıraât), hayz (lohusa) da olan bir bayan, tuhrun (temizliğin) aslı oluşmadan ki bu da lohusa kanın kesilmesiyle olur kocası kendisine yaklaşamaz. Yani burada temizliğin meydana gelmesi, lohusa kanın kesilmesiyle oluşur. Bu da Ebû Hanife'nin fikhî görüşüdür. İkinci kıraâte göre (şeddelli kıraât), hayız kanı kesilmekle temizlik oluşmaz. Bununla birlikte bayanın banyo yapıp boy abdestini

⁴² Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 147.

⁴³ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 147.

⁴⁴ Bk. Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsiru'l-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvili Fî Vucûhi't-Te'vil*, thk. Halil Memûn Şeyha (Beyrut: Dârül-Marife, 1430/2009), 307.

de aldıktan sonra temizlik oluşur. Dolayısıyla bu kıraâte göre bir kocanın eşine yaklaşabilmesi için iki şartın oluşması gerekmektedir; lohusa kanın kesilmesi, bayanın boy abdestinin almasıdır. Bu görüş ise İmam Şafî'nin fikhî tercihi olmuştur.⁴⁵

3. 5. İki Farklı Durumla İki Farklı Şerî Hükme Delalet Etmek

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olmasının faydalarında birisi de bir ayetten farklı iki kıraât nedeniyle iki hüküm çıkartmaktır. Bu durumu, Mâide sûresinin 6. ayetinde geçen ve abdest ayeti diye bilinen şu ayette görmek mümkündür. Meselâ söz konu ayet şu şekildedir:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ”⁴⁶.

Bu ayette geçen “أَرْجُلَكُمْ” kelimesinde bulunan lâm harfî mensup, kıraât edildiği gibi mecrur olarak da kıraât edilmiştir. Mensup kıraâtla geldiği zaman ayakların su ile yıkanmasını gerekmektedir. Çünkü bu durumda “أَرْجُلَكُمْ” kelimesi, mensup olarak gelen ve su ile yıkanan “وُجُوهَكُمْ” kelimesine atıf yapılmaktadır. Ancak kelimemiz mecrur şeklinde geldiği zaman ayakların su ile yıkanması gerekmemektedir. Zir bu durumda sadece mesh edilen mecrur olarak gelen “بِرُءُوسِكُمْ” kelimesine atıf yapılmaktadır. Nitekim Allah Resul'ü de (s.a.v.) “mesh etmek, huf (mest) giyenler içindir. Yıkamak ise mest giymeyenler için vaciptir.” buyurarak, ayetin her iki ihtimal durumunu da açığa kavuşmuştur.⁴⁷

3. 6. Vehmi Ortadan Kaldırmak

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olmasının faydalarında birisi de Kur'ân'da gelen bir kelimedenden anlaşılan yanlış ve tereddütlü bir anlamı, bir düşünceyi ortadan kaldırmaktır. Meselâ Cuma sûresinin şu ayetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ” gelen “فَاسْعَوْا” kelimesine birçok kişi, hızlı yürüme, koşma anlamı vermiştir. Oysa farklı bir kıraâte “فَاسْعَوْا” kelimesinden tam da neyin anlaşılması gerektiğini izah edilmiş ve söz konusu vehmi ve yanlış anlamı ortadan kaldırmıştır. Çünkü ikinci kıraâtteki fiilden anlaşılan “المضى/mudî” maddesinin delaletleri arasında hızlı yürüme, koşma yoktur.⁴⁸

3. 7. Bazı Kimselere Müphem Lafızların Beyan Etmesi

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olmasının faydalarında birisi de bazı şahıslara müphem olan lafızların beyan edip, açıklamaktır. Meselâ Kadir sûresinin şu ayetinde “وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ” geçen “الْعِهْنِ” kelimesi bazı kimselere müphem ve bilinmez iken, başka bir kıraâte “كَالْمَنْفُوشِ” şeklinde gelerek, söz konusu müphemliği gidermiştir.⁴⁹

⁴⁵ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 148.

⁴⁶ el-Mâide 5/6.

⁴⁷ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 148.

⁴⁸ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 148.

⁴⁹ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 148.

3. 8. Bazı Kişilerin Tam Anlamadığı Akideyi Tecelli Etmek

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olmasının faydalarında birisi de bazı insanların yanlış ve hatalı olarak bildiği ve akideye bağlı olduğu düşünceleri tecelli etmek, açığa çıkartmaktır. Meselâ şu ayette “وَإِذَا رَأَيْتَ تَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا” gelen “مُلْكًا” kelimesi, mîm harfinin zammesiyle ve lâm harfinin sükünü ile gelmiştir. Ancak başka bir kıraâtte ise “مَلِكًا” şeklinde mîm harfinin fethası ve lâm harfinin kesresi ile gelmiştir. Bu ikinci kıraât, Müminlerin itikadına göre ahirette Allah'ı görecekleri ile ilgili bilinmezliğin perdesini kaldırmış oldu. Çünkü son kıraâte göre kelime “مَلِكًا كَبِيرًا” şeklini almış ve bu da o günün meliki sadece ve sadece Allah'ın olduğunu bizlere bildirmektedir. Zira ahirette gerçek melik Yüce Allah'tır. Nitekim Allah, “لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ” Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır.” (el-Ğâfir 40/16) ayetinde o günün (ahiretin) yegâne maliki olduğunu bizlere bildirmiştir.

Sonuç

Zürkânî, hicrî döndürtücü asrın başlarında dünyaya gelmiş, çocuk yaşlarında olduğu bir zamanda Kur'ân'ı ezberlemiş, Mısır'ın farklı eğitim kurumlarında eğitimini sürdürmüş, eğitimini bitirdikten sonra da muhtelif görevlerin ifasında bulunmuştur. Son olarak Ezher üniversitesi Usûlüddîn (İlahiyat) Fakültesinde hocalığa getirilmiştir. Müellif, 1358/1939 senesinde Kahire şehrinde vefat etmiştir. Zürkânî, Kur'ân ilimleri yanında hadis, fıkıh ve kelim gibi ilimlerde söz sahibi bir âlim olduğu gibi edebiyat, felsefe, tarih ve başka ilimlerde de kadr-i sayılır bir bilgiye sahiptir. Müellife ait birkaç eserin olmasına karşın, kendisini ilim camiasına tanıtan ve meşhur olmasına neden olan eseri, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri olmuştur. O, bu eserini çağdaş ve edebî bir dille kaleme almış ve Kur'ân ile alakalı bazı güncel şüphe ve tereddütleri gidermiştir.

Yedi harfle ilgili, daha doğrusu yedi harften neyin kastedildiğiyle ilgili gerek müstakil eserlerde gerekse de Kur'ân ilimleriyle alakalı eserlerin içinde- hakkında en çok bahsedilen, en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Buna rağmen şimdiye kadar yedi harften tam da neyin kastedilmiş olduğuna dair son söz söylenmiş değildir. Bu durumu, hadislerde açık bir şekilde belirtilmemiş olmasına bağlayan âlimler olduğu gibi, yedi harf” meselenin bütün yönlerinden ziyade, bir ya da iki yönüyle değerlendirilmesi ve bazı teolojik endişelere takılıp kalınmasına bağlayanlar da olmuştur. Biz bu kısa çalışmamızda yedi harften neyin kastedildiğinden ziyade çağdaş âlimlerden Zürkânî'ye göre yedi harfin delilleri, faydalarının neler olduğunu ve bunlara yapmış olduğu yorumları ele aldık ve incelemeye çalıştık. Bu incelemenin sonunda şu tespitleri yapabildik:

Zürkânî, yedi harf ruhsatını hem kayda değer ve şevk verici olduğunu, hem de korkutucu ve dikenli bir güzergâh mesabesinde olduğunu söylemiş ve bunların nedenini de dile getirmiştir. Kayda değer nedenleri arasında; ümmet-i Muhammed'e Allah'ın rahmeti, bütün İslâm dinine mensup kişilere kolaylık, farklı düşüncelerin meydana gelmesi için bir fırsat, ilim ve irfanın gelişip, yeryüzünün cehalet karanlığını dağıtıp, ilim nurunu saçmak için adeta bir yıldız gibi olduğu nedenleri sayarken, korkutucu ve nahoş olan nedenler arasında ise; yedi harfin konusu müşkül ve içinden çıkılmaz bir hal alması, alimlerin konu hakkında müstakil eserlerin kaleme almasına mecbur bırakılması ve İslam düşmanlarına ve kötü niyetli kimselere Kur'ân'a yönelik kötü ve haksız eleştirilerin yapılmasına malzeme vermesi gibi nedenlerdir.

Müellif, Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğuna dair delil ve kanıtın ancak Allah Resul'ünden (s.a.v.) sahîh bir yolla gelen haberle sabit olabileceğini söylemiş ve bu şekildeki sahîh haberlerin de birçok sahabeden rivayet edildiğini söylemiştir. O, bu haberlerden (hadislerden) on âdetini peş peşe sıralayarak, saymıştır. Saymış olduğu bu hadisler, aslında Kur'an'la, özellikle de kıraâtle ilgili eserlerde yedi harfe delil olarak getirilen hadisler oldukları dikkatlerden kaçmamıştır. Yani müellif bu konuda farklı bir delil sunduğunu söylemek mümkün gibi görünmemektedir. Bunu anlamak için, Suyûtî'ye ait ve kısa adı *İtkân* olan esere bakmak bile yeterlidir. Diğer taraftan Müellif, bu hadislerden bazılarını yoruma tabii tutmuş ve kabil-i mümkün olmayan düşünceler dile getirmiştir.

Zürkânî, son olarak yedi harf ruhsatının faydalarını açıklamıştır. Bu faydaları; İslâm ümmetine kolaylık sağlamak ve tek bir dil etrafında toplamak (dil birliğini sağlamak), Kur'ân'da gelen bazı hükümleri açıklamak, iki farklı hükmü telif etmek (birbirine uyumlu olduklarını sağlamak), iki farklı durumla iki farklı şer'î hükme delalet etmek, meydana gelen bir şek ve şüpheyi ortadan kaldırmak, bazı müphem lafızları açıklamak ve bazı kişilerde yanlış olarak tezahür etmiş olduğu inanç ve akideyi düzeltmek gibi sekiz maddede olarak ifade etmiştir. Ancak bazı maddelerin tartışmaya açık olduğunu gördük. Bunlardan birisi, dil birliğinin sağlanması şeklindeki maddedir. Zira orada Kur'ân'ın Kureyş lehçesi üzere nazil olduğunu dile getirmiştir. Oysa ayetlerin ifadesiyle, Kur'ân, Kureyş lehçesiyle değil Arap diliyle nazil olan bir Kitap'tır.

Kaynaklar

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî. *el-Câmi‘u’s-şahîh* (Şahîh-i Buḥârî). Beyrut & Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1463/2002.

Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraâtler*. İstanbul: Ensar, 2005.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraât Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM, 2011

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîḥayn*. Thk. Abdurrahman el-Mer‘aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Marife, ts.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâvut vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1419/1999.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Müsnedü’s-şahîḥ ‘ale’t-tekâsîm ve’l-envâ‘* (Şahîḥu İbn Hibbân, es-Sünen, et-Teḳâsîm ve’l-envâ‘). Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Dârü’l-Mearif, ts.

İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayır Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü’l-Cezerî ed-Dimaşkî. *en-Neşr fi’l-kıraâti’l-‘aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Debba‘. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

Karaçam, İsmail. *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2008.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî & Muhammed Rıdvân Ârkasus. 26 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006.

Mertoğlu, Mehmet Suat. “Zürkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Nesaî, Ahmed b. Şuayb en-Nesaî, *Sünen-i Nesaî*. Beyrut: y.y. ts.

Önen, Hacı “Ebu ‘Amr ed-Dânî’ye Göre Yedi Harfin Anlamı”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 6/11, 2014.

Sebt, Hâlid b. Osman Ali es-Sebt. *Kitabü Menâhilü’l-‘irfân li’z-Zürkânî: Dirâse ve takvim*. Dârü İbn Affân li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, ts.

Süyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Ḳur’ân*. Beyrut: Müessesetü Risâletu Nâşirün, 1469/2008.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *el-Câmi'u-Kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî. 1417/1996.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî. *Tefsiru'l-keşşâf 'an haķāiki ġāvāmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîli fî vucûhi't-te'vîl*. Thk. Halil Memün Şeyha. Beyrut: Dârül-Marife, 1430/2009.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşķî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn. 15. Basım, 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. Kahire: y.y. 1372.